

В.И. Байденко. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.

3. Безкоровайна Л.В. Визначення мотивації до управлінської діяльності студентів факультету фізичного виховання та спорту / Л. Безкоровайна // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2006. – № 4. – С. 12–14.

4. Безкоровайна Л.В. До поняття про компетенцію майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту / Л.В. Безкоровайна // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2006. – № 8. – С. 7–10.

5. Дубревський Ю.М. Управлінська компетентність як складова професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту / Ю.М. Дубревський // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2008. – № 6. – С. 91–93.

6. Жабер Рамзі. Проблемна ситуація в діяльності менеджерів спортивної організації / Рамзі Жабер // Физическое воспитание студентов творческих специальностей : сб. науч. тр. / ред.: С.С. Ермаков; Харьк. художеств.-пром. ин-т. – Х., 1999. – № 7. – С. 18–20.

7. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И.А. Зимняя. – М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.

8. Какузин В. Подготовка менеджеров системы физической культуры и спорта в высшем физкультурном учебном заведении / В. Какузин // Человек в мире спорта: Новые идеи, технологии, перспективы : тез. докл. Междунар. конгр. – М., 1998. – Т. 2. – С. 323–324.

9. Про затвердження Положення про дитячо-юнацьку спортивну школу (Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 993) [Електронний ресурс]: сторінка “Законодавство України” сайта Верховної Ради. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

10. Пронкина С.А. Решение задач профессионального самоопределения будущего специалиста по физической культуре и спорту в условиях специализированного образовательного комплекса “Школа – ДЮСШ – Университет” : дисс. ... кандидата педагогических наук : 13.00.04. / С.А. Пронкина. – Южно-Сахалинск, 2002. – 191 с.

11. Прохорова М.В. Интегральная модель управленческой компетентности специалистов по физической культуре и спорту / М.В. Прохорова // Региональные проблемы физической культуры и спорта : материалы науч.-практ. конф. – Омск, 1993. – С. 55–59.

12. Чеховська Л.Я. Теоретико-методологічні основи технології управління персоналом фізкультурних організацій : автореф. дис... канд. наук з фізичного виховання і спорту: 24.00.02 / Л.Я. Чеховська [Львів. держ. ін-т фіз. культури]. – Л., 2001. – 18 с.

ПШУН С.Г.

СУТНІСТЬ КАТЕГОРІЇ ДОЗВІЛЛЯ В ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Вирішальне значення в становленні і розвитку категорії дозвілля як соціального явища належить західній соціології дозвілля – галузі, яка вивчає поведінку індивідів і груп в умовах вільного часу, а також способи задоволення потреб у відпочинку (рекреації), розвагах, спілкуванні, дозвіллевих послугах, індустрію дозвілля тощо. Дозвіллева сфера є однією з домінуючих у житті людей, має важливе значення і справляє вирішальний вплив на розвиток особистості. Дозвілля є необхідним і невід’ємним елементом способу життя і містить у собі значний потенціал для формування людини. У сфері дозвілля відбувається активний контакт людини, яка формується, з навколишнім світом, нагромаджується необхідний соціальний досвід.

Мета статті – проаналізувати ряд концепцій і теорій, у яких дозвілля розглядається як інструмент соціального і педагогічно-виховного процесу в становленні особистості.

Події останніх років в Україні, радикальні зміни усіх сторін життя суспільства багато в чому стали причиною виникнення низки гострих проблем, у тому числі й щодо культури дозвілля. У його просторі помітні зміни всієї системи ціннісних орієнтацій через падіння рівня загальної культури, руйнування традиційних норм і цінностей, поширення елементів спрощеної масової культури. У подібній ситуації люди, особливо молодь, втрачають визначеність у виборі лінії нормативної поведінки, і, навіть знаючи норми і правила, не завжди дотримуються їх. “Розмиваються” стійкі життєві орієнтири, знижується рівень культури, змісту й форм дозвіллевої діяльності.

Проблема полягає в необхідності використання виховного потенціалу всіх сфер життєдіяльності особистості, підвищення ефективності її реалізації. Це потребує цілковитої перебудови форм суспільної організації дозвілля, які склалися, визнання їх предметом постійної турботи не тільки закладів цього напрямку, а й суспільства в цілому. В цій соціально-культурній ситуації підвищується роль культурно-дозвіллевої роботи як педагогіки вільного часу.

Вивчення стану виховання, його організації і впливу на молодь засвідчило розрізненість у тлумаченні існуючих дозвіллевих теорій, відсутність педагогічно обґрунтованої системи організації культурно-дозвіллевої діяльності студентської молоді і, відповідно, педагогічної моделі її формування. Це виявляється в окремих суперечностях, які негативно позначаються на кінцевому результаті такої діяльності, зокрема:

- між прагненням до використання дозвіллевого потенціалу та відсутністю соціально-економічних умов для цього;
- між необхідністю впровадження сучасних педагогічних технологій формування культури дозвілля та недостатньою кількістю професійно підготовлених кадрів у цій галузі;
- між вимогами щодо підвищення професійного рівня молодих спеціалістів і недостатнім запитом з боку суспільства на високоінтелектуальну працю.

Емпіричне вивчення дозвілля, його теоретичних основ, обсягу, видів культурно-дозвіллевої діяльності як методологічної засади модернізації проводили Д. Генкін, Г. Карпов, О. Марков.

Особливості сучасного етапу розвитку дозвілля в умовах суспільної трансформації розглядають Є. Володимиров, Т. Красильникова, Ю. Красильников, Т. Кисільова, В. Разумний, Ю. Стрельцов.

Розробкою наукових основ державної політики в галузі культури і дозвілля, теоретичних засад розвитку культури, вивченням культурно-дозвіллевої діяльності різних верств населення займалися О. Гриценко, О. Погорілий, І. Раніш, О. Сасихов, О. Семашко, Є. Суїменко, Г. Загадарчук, Н. Тарасюк, В. Чепелев, Є. Чмихало та ін.

У рамках проведеного аналізу досліджень зарубіжних авторів, наукової і публіцистичної літератури виявлено більше ніж 30 теорій дозвілля, які відображають сутність вільного часу, частиною якого є дозвілля. Найпоширенішими є такі аспекти:

- трактування дозвілля як соціального явища (Т. Веблен) [2, с. 61];
- обґрунтування психологічної і фізіологічної потреби в самовираженні (Е. Мітчел, Б. Мейсон);
- дозвілля як чинник соціальної стратифікації (М. Вебер) [1, с. 134–137];
- місце дозвілля в професійній, політичній і сімейно-побутовій діяльності (Ж. Дюмазедьє, М. Фурастьє, М. Каплан).

Аналіз можливого проникнення дозвілля в практику освітнього простору розглядали Д. Сімпсон, Ч. Джеррі, Р. Армер, Д. Шиверс, які розробили концепцію дозвілля для освіти. Запропонована ними концепція відображає якісні перетворення, місце і роль цієї діяльності в житті людини, зокрема в розвинених країнах.

В основному дозвілля розглядається з позиції вільного часу – головної основи, існуючої аргіогі, що зумовлює необхідність звернутися до поглядів вітчизняних дослідників на вільний час і визначення в ньому місця і ролі дозвілля. Особисту цінність вільного часу людина пов'язує перш за все саме з можливістю обирати види діяльності, які їй цікаві, і вільно розпоряджатися часом. Свідомий вибір потребує чималого розумового і фізичного напруження. Крім того, здійснивши певний вибір, людина повинна прийняти “правила гри”, регламентації, обмеження. Вільна діяльність у дозвіллі – не тільки здійснення певних позитивних прагнень, а й уміння, здатність від чогось відмовитися, у чомусь себе обмежити. “Велика свобода, – писав А.С. Макаренко, – це не тільки вміння чогось побажати і досягти, а й вміння змусити себе від чогось відмовитися, коли це потрібно. Свобода – це не просто бажання і його задоволення, а це ще й бажання і зупинка, бажання і відмова...” [5, с. 348].

Загальну характеристику дозвілля з наукового погляду дає В.А. Ядов: “У науковому розумінні дозвілля – частина вільного часу, яка пов'язана з особистим споживанням матеріальних і духовних благ або самоцінна діяльність, складова, органічний елемент побуту, вона спрямована на задоволення потреб у відпочинку, розвагах, в саморозвитку” [9, с. 103]. Як бачимо, дозвілля тут розглядається як частина вільного часу. Причому, серед множини визначень категорії “дозвілля” В.А. Ядов виділяє два основних, а саме дозвілля як:

- 1) сукупність занять, діяльність у вільний час;
- 2) мета вільного часу, що характеризується вільним вибором занять, спрямованих на задоволення різних потреб людини.

У кінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. дозвілля стали активно досліджувати вітчизняні соціологи, культурологи, педагоги, психологи. Широкий погляд і розгорнену характеристику меж вільного часу дають Г.Є. Зборовський і Г.П. Орлов, які називають його простором, вільним від справ, у якому особа вибирає варіант дії з урахуванням своїх схильностей і рівня культури. Вільна діяльність стосовно вільного часу означає: по-перше, наявність сфери, вільної від справ; по-друге, свідоме прагнення людини до вибору самостійного варіанта дій з певним рівнем раціональності; по-третє, здатність, уміння здійснити поставлену мету; по-четверте, сама дія. На їх думку, саме від особистості залежить вибір варіантів дії, а також переважання в індивідуальній структурі вільного часу таких елементів, які належать до виховання і самовиховання особи.

Відзначаючи цінність індивідуального вибору видів діяльності у вільний час, співвіднесемо запропонований вченими погляд з позицією В.Я. Суртаєва – одного з провідних російських дослідників проблем вільного часу і дозвілля:

“Цінність і значущість вільного часу, на жаль, усвідомлюється не кожною людиною. Усвідомлення цих цінностей приходить поступово і не відразу. Водночас усвідомлення цих цінностей є однією з умов формування духовності, воно допомагає людині краще усвідомити себе частиною природи і суспільства і нерозривності з ним” [7, с. 28]. В.Я. Суртаєв пропонує соціально-педагогічну концепцію дозвілля як важливого чинника соціалізації і реалізації соціально-культурного потенціалу молоді, залучення її в культурно-дозвілльєву діяльність.

Автор дає обґрунтування специфіки дозвілля молоді як найважливішого елементу субкультури, а також пропонує механізм формування культурно-дозвілльєвої активності молоді, в основі якої лежать:

- енергетичне джерело активності, що базується на задоволенні культурно-дозвілльєвих потреб молоді і їх духовному піднесенні;
- підвищення загального рівня культури молодих людей як початкова база формування культури дозвілля;
- створення сприятливих соціально-педагогічних умов реалізації культурно-дозвілльєвого потенціалу молоді;
- пріоритетне залучення до культурно-дозвілльєвої діяльності молоді з вираженим, але не затребуваним соціально-культурним потенціалом;
- розвиток у молодих людей навичок самопрограмування змісту і спрямованості вільного часу;
- цілеспрямоване організаційно-методичне забезпечення культурно-дозвілльєвої діяльності молоді.

Діалектичне взаємовідношення і взаємозв’язок вільного часу і дозвілля найглибше показані в одному з досліджень Б.А. Трегубова, в якому він осмислює цей взаємозв’язок “... через особливості залучення особистості в різноманітні види діяльності. Вільний час є, як правило, лише умовою, передумовою діяльності, дозвілля реалізує можливості вільного часу через включення в різні види соціокультурної діяльності” [8, с. 110].

Учений бере вільний час за основу дозвілля і розкриває класифікацію вільного часу залежно від глибини його освоєння і повноти реалізації особистого потенціалу. Так, Б.А. Трегубов виділяє три основних типи занять молоді у вільний час:

- культурно-творчий. Набір занять, пов’язаний з ним, характеризується однією загальною ознакою – створенням або відтворенням матеріальних або духовних цінностей. Включає науково-технічну, художню творчість, суспільну діяльність, різні форми самоосвіти;
- культурно-споживчий. При всій різноманітності занять, які входять у цей тип, їх об’єднує одна загальна властивість – споживання дозвілльєвих цінностей, що справляють порівняно менший вплив на молодь, ніж їх створення або відтворення. До цього типу належать: читання книг, газет, журналів, перегляд телепередач, театри, концерти, виставки тощо;
- рекреативний. Об’єднує різні види відпочинку і розваг: відпочинок, туризм, спорт, відвідини танцювальних вечорів, ресторанів й ін.

Відзначимо, що до змістовної суті дозвілля найближче підійшли В.О. Каргін і Н.А. Хренов. Роблячи акцент на його змістовності, вони розглядають дозвілля в основному в рамках традиційної культури, де “...дозвілля

ніколи не було лише якимсь заповнюваним неробством і нічогонеробленням простором. Простір дозвілля наповнюється різноманітним змістом, що є необхідністю культури вирішувати ті або інші практичні завдання” [4]. Через свою множинність зміст дозвілля є головною ознакою для його структуризації, оскільки зміст визначає сутність будь-якого предмета дослідження. Аналіз, що постійно проводиться, поступово розширює межі дозвілля.

Вивчаючи філософсько-соціологічний погляд на проблему дозвілля, звернемося до дослідження Е.В. Соколова. Аналіз його праці уточнює розуміння дозвілля, під яким автор розуміє час, “коли можливий вільний вибір занять, у якому відпочинок чергується з фізичною і розумовою активністю” [6, с. 23], а також структурує дозвілля, виділяючи шість його рівнів:

- відпочинок, що слугує для відновлення життєвих сил;
- розваги, що виконують роль психічного розвантаження;
- освіта, що слугує засобом розвитку розуму, уяви, фізичних і етичних відчуттів, що відкривають шлях до цінностей культури;
- творчість, що відрізняється глибиною й універсальністю потреб людини;
- споглядання природи;
- свята, що пов’язують минуле і сьогодення.

Дозвілля – невід’ємний елемент способу життя молодих людей, виступає засобом інтеграції в суспільство. Аналогічно, при розгляді просторової організації дозвілля молоді в системі професійної освіти всіх рівнів виявлено, що воно є засобом інтеграції в загальну систему освіти. Для здійснення такої інтеграції система освіти виступає інститутом, що структурує дозвілля, визначає його межі і напрям діяльності. Подібний погляд наявний у праці О.М. Федіної, де, на відміну від багатьох вищезгаданих дослідників, наведено конкретне визначення дозвілля в контексті системи освіти. На її думку дозвілля – це потреба людей у рекреації, спілкуванні, самореалізації тощо. Час дозвілля як умова вільного часу дає кожному індивіду змогу вибрати ті заняття, які мають властивості, які відсутні в багатьох видах трудової діяльності в робочий час. З одного боку, О.М. Федіна зайвий раз нагадує, що дозвілля – це частина вільного часу, не зайнятого роботою, з іншого – опосередковано визначає частину дозвіллевих потреб (рекреація, спілкування, самореалізація). Проте слід відзначити, що ряд виділених дослідницею локусів, що забезпечують структуризацію дозвіллевого простору, подана без їх чіткого визначення. Уточнимо, що в перекладі з латинської locus – місце, що вимагає конкретизації і докладнішого розкриття сутності.

Отже, простір дозвілля, дуально (подвійно) зумовлений цінностями індивіда і культури, є полем перетину індивідуальних проектів, соціокультурних можливостей і ресурсів, тоді як освіта конститує соціокультурну матрицю індивідуального проекту, його масштаб, часові межі, вектор здійснення.

Аналіз визначень дозвілля дає змогу сформулювати погляд на дозвілля як на цілеспрямовану, орієнтовану діяльність, що реалізується в системі виховання, це підкреслює соціально-педагогічний характер дозвілля. Це положення знаходить підтвердження в дослідженні І.В. Саркісової, в якому, автор заявляє, що “дозвілля – це вільно обрана, така, що мотивується інтересами і потребами особи, опосередкована комплексом соціальних, економічних, націо-

нально-регіональних, етнокультурних і інших чинників діяльність у вільний час”. У цьому підході підкреслюється роль соціуму в організації дозвілля. Очевидно, що система відносин між членами співтовариства, зокрема в молодіжному середовищі, визначається загальним рівнем культури, в прищепленні якої серйозну, якщо не головну роль відіграє система освіти як частина соціально-культурної політики держави. Зазначена позиція займає важливе місце у вивченні певної молодіжної страти і в побудові моделі дозвілля молоді в системі освіти у взаємозв’язку з іншими інститутами соціуму.

Слід відзначити, що дослідження дозвілля з погляду впливу його на спосіб життя сучасної людини (особливо молоді) з урахуванням проведеного емпіричного аналізу показує помітні зміни в змісті дозвілля, зокрема, такої його характеристики, як активність. Цей висновок підтверджується в дослідженні А.В. Резванова, в якому він розглядає дозвіллеву активність всього населення. На базі соціологічного аналізу автор показує, що стратегічною метою нового способу життя в сучасному суспільстві стає людина, яка відпочиває. У сфері вільного часу це виявляється в підвищенні частки енерго- і ресурсоемних видів дозвілля: спорту, туризму. Причому, за спостереженнями цього вченого, відповідальне ставлення до свого здоров’я в державі демонструють особи, найбільш активні і готові до ринкових відносин, які мають соціальний і освітній статус не нижче за середній рівень. Вивчаючи, таким чином, проблему дозвілля населення, А.В. Резванов указує на відмінності в структурі дозвілля, класифікуючи молодь на адаптовану та дезадаптовану, що можна зарахувати до такої психологічної характеристики дозвілля, як мотивація.

Різноманітність підходів до розгляду дозвілля формує вимогу відобразити в його структурі якнайповніший зміст. Так, на противагу твердженням, подібним до викладених у праці Л.В. Волобуєвої, де дозвілля визначається як триєдність фізичного, психічного і соціального благополуччя, зустрічаються такі, які спростовують соціальні цілі дозвілля, що, швидше за все, суперечить самій суті дозвілля як соціально орієнтованої діяльності. Наприклад, у праці Є.В. Георгінського, при розгляді концептуальних основ рекреації відзначено, що “якщо дозвіллева діяльність може бути в ім’я власного блага, то рекреація завжди має соціальні цілі, тому рекреація виступає як самостійний соціальний інститут” [3, с. 4]. Автор виділяє окремі дефініції – “дозвілля”, “відпочинок”, “рекреація”, які є ідентичними для більшості авторів, у тому числі і для Е.В. Георгінського: “дозвілля – це вільний час після роботи для власного блага, а рекреація – діяльність, що самомотивується”. Отже, можна зробити висновок про те, що дозвілля не є діяльністю, що самомотивується. Тоді можна констатувати, що на дозвілля хтось повинен впливати. По суті, автор висловлює думку про те, що дозвіллям потрібно управляти. Проте при такому підході, по суті, відбувається заперечення “самодозвілля” як системи самоврядування.

З таким висновком важко погодитися, оскільки він суперечить ряду розглянутих вище підходів про взаємодію і взаємозалежність двох рівнів управління: суспільно регульованого часу й особисто регульованого, де автори під вільним часом розуміють дозвілля, яким можна управляти, як ззовні, так і особистісно.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз трактування дозвілля на різних історичних етапах показує, що практично у всіх працях дозвілля розглядається в контексті вільного часу, що розширює проблемне поле дозвілля і подає його як явище багатовимірне. Осмислення дозвілля дає змогу розглянути його аспекти, функції, напрями (види) діяльності, принципи, концепції, моделі і теорії на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних досліджень на різних історичних етапах. Дозвілля, що розглядається в семантичному співвідношенні з категорією “вільний час”, можна визначити як діяльнісно-зайняту сферу вільного часу, а також зафіксувати певну їх відмінність. Більшість авторів у своїх дослідженнях характеризують дозвілля як вид діяльності, що вимагає чіткої і цілеспрямованої його організації.

Таким чином, аналіз різних поглядів відображає діалектику соціального, культурного й освітнього простору, а також синергетичний і особистісний підходи в освоєнні сучасного дозвілля. Інакше кажучи, в ході інтеграції дозвілля і його розвитку на базі пошуку основ, підходів, напрямів діяльності, функцій, моделей, концепцій, теорій відбувається міжгалузєва інтеграція, що важливо для моделювання дозвілля в умовах соціуму.

Література

1. Вебер М. Класс, статус, партия / М. Вебер // Социальная стратификация : сборник статей / [под ред. Е.В. Шокина]. – М., 1991.
2. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М., 1984. – 367 с.
3. Георгинский Е.В. Концептуальные определения рекреации [Электронный ресурс] / Е.В. Георгинский. – Режим доступа: <http://www.history.kemsu.ru/PUBLIC/cread/title.htm>.
4. Каргин В.А. Жизненный путь личности: вопросы теории, методологии социально-психологических исследований / В.А. Каргин, Н.А. Хренов; [под ред. Л.В. Сохань]. – К. : Наукова думка, 1987.
5. Макаренко А.С. Семья и воспитание детей / А.С. Макаренко // Собр. соч. в 7 т. – М., 1957. – Т. 4. – С. 345–354.
6. Соколов Э.В. Время и культура досуга (философско-социологическое исследование) : автореф. дис... д-ра филос. наук / Э.В. Соколов. – Л., 1981. – 40 с.
7. Суртаев В.Я. Молодежь и культура : монография / В.Я. Суртаев. – СПб. : СПбГУКИ, 1999. – 224 с.
8. Трегубов Б.А. Свободное время молодежи: сущность, типология, управление / Б.А. Трегубов. – Л. : ЛГУ, 1991. – 151 с.
9. Ядов В.А. Социология в России / В.А. Ядов. – 2-е изд., перераб. и дополн. – М. : Институт социологии РАН, 1998. – 696 с.

ПОНОМАРЬОВ В.О.

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТРЕНЕРА З АТЛЕТИЧНОЇ ГІМНАСТИКИ

Питання про критерії та показники сформованості професійно-педагогічної компетентності тренерів з атлетичної гімнастики виникає в ряді професійно зумовлених ситуацій, першою й найпоширенішою з яких є вирішення питання про просування кадрів у ієрархії спортивно-оздоровчої організації та пов'язаної з цим проблеми диференціації оплати праці. Вирішувати означене питання потрібно й в інших ситуаціях, наприклад, при прийомі на робо-

426